

KALKINMA PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE-AVRUPA ÜLKELERİ GÖÇ KORİDORU ANALİZİ*

AN ANALYSIS ON MIGRATION CORRIDOR BETWEEN TURKEY AND EUROPEAN COUNTRIES FROM DEVELOPMENT PERSPECTIVE

Berna Şafak ZÜLFİKAR SAVCI¹, A. Banu ERGÖÇMEN²

1. Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, berna@karatekin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5854-5914>
2. Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, bergocme@hacettepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5854-5914>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
18.10.2019 10.18.2019

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
27.11.2019 11.27.2019

DOI
10.20875/makusobed.634732

* Bu çalışma 2016 yılında tamamlanan "Türkiye'den Avrupa Ülkelerine Göçün Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı" başlıklı doktora tezinin kalkınma göç kısmına odaklanan bölümlerine dayanmaktadır.

Öz

Türkiye uzun yıllara dayanan göç deneyimine sahip bir ülke olmakla birlikte, emek göçünün 1960'lı yıllarla birlikte belirginleştiği görülmüştür. Avrupa ülkelerinin demografik ve sosyo-ekonomik koşulları nedeniyle oluşan işgücü talepleri önce Güney Avrupa ülkelerinden, daha sonra da Türkiye gibi komşu ülkelere karşılanmıştır. Avrupa ülkeleri ile imzalanan işgücü anlaşmaları neticesinde Türkiye-Avrupa ülkeleri göç koridoru oluşmuştur. Türkiye bu süreçte gelişmişlik açısından da bir dönüşüm içerisindedir. Bu çalışma literatürde yer alan birçok çalışmadan farklı olarak Türkiye-Avrupa ülkeleri göç ilişkisini ampirik olarak incelerken göçün çok boyutlu yapısına uygun olacak şekilde göç kalkınma ilişkisini analiz etmiştir. Çalışma, 1960 ve 2010 yılları arasında Türkiye'den Avrupa ülkelerine yapılmış olan emek göçü ile kalkınma düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Türkiye ve Avrupa ülkeleri kalkınma seviyeleri ile bu ülkelere göç eden göçmen stoku arasında ters U eğrisi şeklinde olduğu iddia edilen ilişki, panel veri analizi ile test edilmiştir. Eğer Türkiye ve Avrupa ülkelerinin gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark artarsa göçün belirli bir seviyeye kadar önce arttığı daha sonra azalmaya başladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Kalkınma, Emek Göçü,

Abstract

Although Turkey is a country with long-standing experience in international migration, labor migration has become evident with 1960's. Due to demographic and socio-economic structure of European countries, labor force demand in these countries was fulfilled by Southern European countries and neighbour countries like Turkey. As a result of labor agreements signed between Turkey and European countries, migration corridors have occurred. Turkey has experienced development transformation in this period. Apart from the most of the studies in the literature, this study analyzes development and international migration empirically. The study aims to analyze the inverted U-shaped relationship between development and emigration for the years of 1960 and 2010 by using panel data regression. It is found that if the differences between the development level of Turkey and destination countries increase, the ratio of migrant stock to the destination country will increase until a certain level, then it will become to decrease.

Keywords: International Migration, Development, Labor Migration,

1. GİRİŞ

Türkiye, göç hareketlerinin kapsamı ve büyüklüğü ile uluslararası göçte uzun yıllara dayanan bir geçmişe sahiptir. Ekonomik temelli dışa göç, işgücü göçünün, zamanla Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında bir göç koridoru oluşturduğu 1960'lı yıllarda daha belirgin hale gelmiştir. Türkiye ve Avrupa ülkeleri arasında bu göç koridorunun farklı yönleri üzerine geniş bir literatür olmasına rağmen, çalışmaların büyük çoğunluğu teorik açıdan bu ilişkiyi incelemiş fakat açıklamaların doğruluğunu ortaya koyacak ampirik analizler çoğunlukla ihmal edilmiştir.

Göç çalışmaları incelendiğinde göç modellemesine ilişkin iki temel yaklaşımın takip edildiği ve bu yaklaşımlardan özellikle birinin diğer yaklaşıma göre daha ağırlıklı olarak tercih edildiği görülür. Göç çalışmalarında modellemeye ilişkin ampirik çalışmalar çoğunlukla denge teorilerine dayanan, fayda maksimizasyonu modellerini kullanır. Neoklasik yaklaşımın sosyal bilimlerdeki hegemonyası nedeniyle, denge teorilerine dayanan ampirik analizlerin yaygın olduğu görülür. Göç çalışmalarındaki diğer yaklaşım ise, göç ile kalkınma arasındaki ilişkiye odaklanan ve doğrusal bir modelleme yöntemi yerine göçün ve kalkınmanın çok boyutlu yapısına uygun olacak şekilde doğrusal olmayan analizleri içeren modelleme yöntemleridir.

Bu çalışma, 1960 ve 2010 yılları arasında Türkiye'den Avrupa ülkelerine yapılmış olan emek göçü ile kalkınma düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Türkiye ve Avrupa ülkeleri kalkınma seviyeleri ile bu ülkelere göç eden göçmen stoku arasında ters U eğrisi şeklinde olduğu iddia edilen ilişki, panel veri analizi ile test edilmiştir.

Denge teorilerine dayanan analizlerin temel varsayımı göç hareketliliğinin ülkelerin gelir seviyeleri arasındaki dengesizlik sonucunda oluştuğudur. Bu bakış açısına göre göç, gelir düzeyinin düşük olduğu ülkeden yüksek olan ülkeye doğru iki ülke arasında gelir düzeyinde bir denge oluşuncaya kadar devam edecektir. Bu yaklaşımın temelindeki denge (dengesizlik) bakış açısı Ravenstein (1885)'in göç kanunlarında da bulunur. Daha sonra Lee (1966)'nin itme-çekme modelleri diye adlandırılan modelinde Ravenstein dengesizlik bakış açısının olduğu görülür. Lee (1966), Ravenstein'in çalışmalarına dayanan itme çekme modelinde, orijin ülkedeki bir grup faktörün insanları dışarıya göç etmeye iterken, hedef ülkedeki bir grup faktörün insanları bu ülkelere çektiğini dolayısıyla göç hareketinin bu bölgeler arasındaki dengesizlikten kaynaklandığını iddia eder (De Haas, 2010b). Bu yaklaşıma göre, göç kararını belirleyen temel faktör kişisel faydanın artmasıdır. Göç etme kararına sebep olan faktörler orijin ve hedef ülke arasında bir yakınsama olana kadar devam eder. Bu yaklaşımı takip eden birçok çalışma çoğunlukla göç belirleyicilerini analiz etmek için göçün çekim modelini kullanırlar.

Öte yandan, hem göç hem kalkınma kavramları çok boyutlu ve dinamik süreçlerdir ve birbirileri ile ilişkileri doğrusal bir ilişkiden daha karmaşıktır. Kalkınma toplumların sosyal, politik, kurumsal yapılarındaki pek çok dönüşümü kapsayan çok yönlü bir süreci ifade eden bir kavram iken, göç modernleşme, kentleşme ve demografik dönüşüm ile iç içe geçmiş bir kavramdır (De Haas, 2010b). Dolayısıyla göç; sosyoloji, siyaset bilimi, demografi, ekonomi, hukuk gibi sosyal bilimlerin birçok alanı ile ilişkilidir (Bijak, 2006; Castles & Miller, 2003). Göçün ve kalkınmanın bu disiplinler arası çok boyutlu yapıları nedeniyle göç-kalkınma arasındaki ilişkinin incelenmesinde doğrusal bir modelleme yerine ters U-eğrisi şeklindeki ilişkiyi inceleyen modellerin kurulması daha uygun olacaktır.

Bu çalışma ampirik analizinin yanı sıra, göç-kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemekte, göç teorileri ve kalkınma arasındaki benzer dönemlerdeki paralellikleri ortaya koyan teorik bir çerçeve çizmekte, 1960 yılından 2010 yılına kadar geçen sürede Türkiye emek göçü hareketliliği üzerine kısa bir değerlendirmeyi içermektedir¹. Çalışmanın birinci bölümü göç modelleri ve kalkınma modellerini inceleyen teorik çerçevenin yer aldığı bölümdür, Türkiye'den Avrupa'ya emek göçü ikinci bölümde değerlendirilmiştir, üçüncü bölümde çalışmanın metodolojisi açıklanmakta ve bulgulara yer verilmektedir.

¹ Kuşkusuz ki hem Türkiye göç hareketliliği hem de kalkınma dönüşümü üzerine konunun yapısı ve kapsamı gereği uzun değerlendirmeler yapmak mümkündür. Fakat çalışmanın ampirik analizlere de yer vermesi nedeniyle bu çalışmada genel bir çerçeve çizilmesi amaçlanmıştır.

2. GÖÇ VE KALKINMA TEORİLERİ ÜZERİNE TEORİK ÇERÇEVE

Birçok göç teorisi incelendiğinde, teorilerin çoğunlukla ekonomik faktörlere dayandığı görülür. Oysaki göç ve sosyoekonomik yapı arasındaki ilişki ekonomik ilişkilerden çok daha karmaşıktır. Bu nedenle göç modelleri ve göç belirleyicileri üzerine yapılacak çalışmalarda parasal temelli ekonomik göstergelere dayanan yaklaşımlar yerine kalkınma perspektifinden göçün ele alınması göçün çok boyutlu karmaşık yapısına daha uygundur. Buradan hareketle bu çalışmada göç ve kalkınma teorilerine ve bu teoriler arasında paralellik kurmaya odaklanılmıştır.

Kalkınma teorilerini ele almadan önce kalkınma kavramının neyi ifade ettiğinin ve zaman içerisinde nasıl bir değişim izlediğinin açıklanması, hem teorileri açıklamada hem de kalkınmayı temsil eden göstergelerin seçilmesinde nasıl bir mantık izlediğini ortaya koyacaktır. Kalkınma çalışmaları ve kalkınma iktisadi arasında sınırları net çizilmeyen bir kavram karmaşasından söz etmek mümkündür. Literatürde yer alan kalkınmaya ilişkin çalışmalara bakıldığında kalkınma iktisadi teriminin kalkınma yerine kullanıldığı görülmektedir. Oysaki kalkınmanın terim olarak ekonomik büyüme, gelir dağılımı, kentleşme, göç ve toplumsal cinsiyet gibi sosyal hayatın birçok boyutunu ele alan çok geniş bir kapsamı olduğu bilinmektedir. Öte yandan kalkınma iktisadi kalkınma çalışmalarının bir boyutudur. Bu çalışmada, kalkınma ve göç arasındaki ilişki ele alınırken temel olarak kalkınma iktisadına odaklanılmıştır. Kalkınma terim olarak bir ülkenin ekonomik ve ekonomik olmayan göstergelerini iyileştirerek daha gelişmiş ülkelere dönüştükleri bir süreç olarak tanımlanabilir (Mıhçı, 1996). Terim birçok iktisat okulu tarafından ele alınıp açıklanmış olsa da temel olarak ortodoks bir bakış açısının ürünü olduğu söylenebilir. Todaro ve Smith (2006) kalkınmanın geleneksel neoklasik iktisattan da politik iktisattan da daha farklı ve geniş bir kapsamı olduğunu ifade eder.

Kalkınma kavramının İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde önem kazanması ile birlikte tanım ve ele alınış biçimlerinde ve daha sonrasında ölçüm yöntemlerinde çeşitli değişiklikler görülmektedir. 1950'lere kadar ilerleme, sanayileşme, modernleşme, Batılılaşma gibi terimler etrafında şekillenen terim zaman içerisinde ekonomik büyüme, yapısal dönüşümler, gelir dağılımı ve yoksulluk sorunları, insani gelişme ve sürdürülebilir kalkınma olarak ele alınmaya başlanmıştır (Mıhçı, 1996). 1950'lere kadar ekonomik boyutu için ilerlemenin kullanıldığı, sosyal boyutu için modernleşmenin kullanıldığı, politik boyutu için Batılılaşmanın kullanıldığı kalkınma teriminin 1950'ler itibarı ile ekonomik büyüme ile açıklandığı ve ölçüldüğü görülür. Az gelişmişliğin ölçüsünün ekonomik büyüme olduğu ve zaman içerisinde ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ile ülkeler arasında bir yakınsamanın olacağı ve ülkelerin sosyal göstergelerinin de ekonomik büyüme nedeniyle iyileşeceğinin düşünüldüğü bir dönem başlamıştır. Zaman içerisinde bu yakınsamanın gerçekleşmemesi nedeniyle kalkınmanın ekonomik büyüme yerine istihdam ve üretimde yapısal dönüşümlerle ifade edildiği görülür (Mıhçı, 1996). 1980'lerde Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı neticesinde günümüzde anladığımız anlamda çok boyutlu bir kalkınma perspektifinin yerleşmeye başladığı görülür. Kalkınma teriminde meydana gelen bu dönüşümün izlerini kalkınma ile birlikte anılan teorilerde de görmek mümkündür.

Kalkınma ve nüfusa ilişkin birçok kavramda olduğu gibi kalkınma ve göç arasındaki ilişki de birkaç kategoride değerlendirilebilir. Nüfusa ilişkin konular ve kalkınma arasındaki ilişki üç zaman periyodunda değerlendirilebilir; (i) kalkınma için nüfusa ilişkin konuların bir problem olarak ele alındığı pesimistlik dönem, (ii) kalkınma için nüfusun bir avantaj olduğunu iddia eden optimistlik dönem ve (iii) nüfus ve kalkınma arasındaki ilişkinin daha karmaşık olduğu ve ilişkinin yönüne karar vermenin daha zor olduğunun iddia edildiği dönem (Furedi, 1997). Benzer bir yaklaşımın göç ve kalkınma konuları arasında da olduğu literatür incelendiğinde görülür. "Göç-kalkınma arasındaki ilişkiye yönelik yapılan bilimsel değerlendirmeler ve politik tartışmalar, ilişkinin sırf iyimserlikten sırf kötümserliğe, tekrar iyimser görüşlere geri döndüğü ve bir sarkaç gibi ileri geri salınma eğiliminde olduğunu göstermektedir (De Haas, 2010a, s. 230)."

Neoklasik iktisat ve modernleşme perspektifini temel alan çalışmalar kalkınma açısından göç konusunda daha iyimserlerdir. Göçün orijin ülkelerin kalkınması açısından pozitif etkisinin olduğunu iddia ederler. Göç neticesinde orijin ülkede işçi dövizi, bilgi ve yatırım artacaktır. Bu aktarımlar neticesinde orijin ülkede ekonomik büyüme, kalkınma ve modernleşme gerçekleşecektir. Daha kötümser bir perspektife sahip olanlar, göçün gelişmekte olan ülkelerdeki azgelişmişlik kısır döngüsünün kuvvetlenmesine katkıda bulunacağını ve ülkelerin kalkınması üzerinde negatif bir etkisinin olacağını iddia ederler. Öte yandan Skeldon (1997) çalışmasında açıkladığı gibi göç kalkınma sürecine entegre bir parçadır ve zaman zaman ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik yapılarını değiştirdiği gibi zaman zaman da bu yapılarda meydana gelen değişikliklerden etkilenerek meydana gelebilir. Bu nedenle göç teorilerini iyimser ve kötümser teoriler olarak ele almak yerine tarihsel bir perspektiften göç-kalkınma arasındaki benzerlik ve farklılıklardan yola çıkarak

çeşitli dönemler altında ele almak gerekir. Tablo 1’de tarihsel bir bakış açısıyla göç teorileri ve kalkınma kavramı belirli dönemler altında sınıflandırılmıştır.

Tablo 1. Kalkınma Kavramı ve Göç Teorilerinin Belirli Dönemler Altında Paradigma Değişikliklerine Göre Sınıflandırılması

Dönemler	Kalkınma Bakış Açısı	Göç Teorileri
1970'lere kadar	Ekonomik Büyüme ve Yakınsama (Doğrusal Ekonomik Büyüme Dönemi)	Lewis'in İki Sektörlü Büyüme Modeli (1954)
1970-1985	Yapısal Değişiklikler Bakışı	Todaro Göç Modeli İkili İşgücü Piyasaları Teorisi (Piore,1979) İşgücü Göçünün Yeni Ekonomisi (Stark and Bloom, 1985)
1985 sonrası	Çok Boyutlu Kalkınma Perspektifi	Göç Hareketliliği Dönüşümü Hipotezi (Zelinsky, 1971) Göç ve Kalkınma (Skeldon, 1997) Göç Kamburu (Migration Hump- Martin and Taylor, 1996) İnsani Gelişme Yaklaşımı -De Haas (2010)

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Kalkınma terimindeki temel dönüşümleri ve ekonomik emek göçü teorilerini, kalkınma ve göç teorilerindeki temel değişikliklere bakarak üç dönem altında incelemek mümkün. 1970'lere kadar geçen süre kalkınmanın ekonomik büyüme, modernleşme ve Batılılaşma ile anıldığı bir dönemdir. Ekonomik büyümenin kalkınmanın temel hedefi olduğu ve ekonomik büyüme neticesinde ülkelerin birçok sosyoekonomik göstergesinde değişikliklerin olacağı varsayıldığı bir başka dönemdir. Bu dönemde ekonomik büyüme ve sosyal göstergelerdeki iyileşme neticesinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yakınsamanın yaşanacağı sürekli vurgulanıyor. Ekonomik faktörler ve yakınsama göç teorilerinde de sıklıkla ele alınıyor ve tartışılıyor. Hem göç hem kalkınma açısından bu dönemin önemli teorilerinden biri Lewis (1954)'in iki sektörlü modelidir. Bu model ekonomik faaliyetlerin, ekonominin yapısının ve işgücünün geleneksel tarım sektöründen modern kent endüstrisine dönüşmesine odaklanır. Bu dönüşüm neticesinde kırdan kente göç hareketi oluşacaktır. Bu model daha sonra Ranis ve Fei (1961) tarafından yeniden ele alınır (De Haas, 2010a; Massey vd., 1993). Her iki modelde emek gücü fazlası olan gelişmekte olan ülkeler için kalkınma teorisi olarak da kabul edilir. Modele göre, gelişmekte olan ülkelerde kırsal alandaki geçimlik tarım yapan fazla emek gücü kentsel alana göç edecek ve bu emek transferi neticesinde modern kentsel endüstride sermaye birikimi, üretim artışı ve endüstriyel yatırım artışları oluşacaktır. Model hem göç teorileri hem de dönemin kalkınma anlayışına uygun şekilde açıklanmıştır. Zaman zaman göç ve kalkınma teorilerinin iç içe geçtiği görülür. Lewis'in bu teorisi de hem kalkınma hem göç açısından ele alınabilecek teorilerdendir.

1970-1985 yılları arasında ülkeler arasında yakınsamanın olmaması, ekonomik göstergelerde gelişmekte olan ülkelerde iyileşmeler gözlemlenmesine rağmen sosyal göstergelerde iyileşmelerin olmaması gibi nedenler sonucunda kalkınma Ortodoks ve Heterodox bakış açılarından yeniden ele alınmıştır. Bu dönem kalkınmacı bakış açısı yapısal dönüşümlere odaklanırken, göç teorilerinde de benzer bir perspektifin olduğu görülür. 1970-1985 dönemi için kalkınmayla ilişkili yapısal dönüşümü ifade eden üç temel göç teorisinden bahsedilebilir. Bu teorilerden biri Todaro Göç Modeli'dir. Bu model neoklasik mikro teoriye dayanır. Todaro (1969) ve Hariss ve Todaro (1970)'nun çalışmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Neoklasik mikro teorisinin temel varsayımlarına dayanır. Modele göre, göç ekonomik faktörlerden kaynaklı oluşur. Göçmenler rasyonel bireyler olarak fayda maliyet analizleri yapar ve bu analizleri neticesinde göç etmeye karar verirler. Her ne kadar model iç göç odaklı olarak kurgulanmış olsa da uluslararası göç için de geçerliliği vardır (De Haas, 2010a; Massey vd., 1993). Modele göre göç görelî fayda-maliyet analizleri ve rasyonel ekonomik koşullara göre oluşur. Fayda-maliyet karşılaştırmaları temel olarak ekonomik olanaklara göre yapılırken bazen psikolojik faktörlerin de göz önüne alındığı söylenebilir. Göç hareketi diğer göç teorilerinden farklı olarak iki bölge arasındaki fiili ücret düzeyi farklılıklarına değil, beklenen ücret düzeyi farklılıklarına odaklanır. Göçün; beklenen ücret düzeyi, gidilen bölgede istihdam olanakları ve kent işgücü istihdam oranları neticesinde oluştuğunu ifade eder. Göç hareketi kent işgücü istihdam oranları ile doğru orantılı iken, kent işsizlik oranları ile ters orantılı şekilde oluşur (Todaro ve Smith, 2006). Göç neticesinde emek piyasalarında ve sosyal yapılar da değişiklik meydana geleceği ve toplumların bu dönüşümler neticesinde kalkınacağı iddia edilir.

Bu dönem için geçerli olan teorilerden bir diğeri ise İkili İşgücü Piyasaları Teorisi'dir. Piore (1979)'in çalışmasına göre uluslararası göç orijin ülkedeki itici faktörler nedeniyle değil, hedef ülkedeki çeken faktörler nedeniyle oluşur. Orijin ülkedeki düşük ücret veya yüksek işsizlik oranları göç kararının arkasındaki neden değildir, hedef ülkelerin işgücü talebi göç hareketine sebep olur (Massey vd., 1993). Gelişmiş ülke ekonomilerindeki ikili yapı uluslararası emek göçünün temel belirleyicisidir. Bu ülkelerde iki çeşit emek piyasasından bahsedilir; (i) sermaye yoğun birincil sektör ve (ii) emek yoğun ikincil sektör. İşgücü piyasalarındaki bu ayrım nedeniyle, birincil sektörde yer alan işgücü daha yüksek ücret düzeylerine sahip ve sermaye ile eş tutulan bir üretim faktörüdür. İkincil piyasalarda çalışan işgücüne ödenen ücret düzeyleri daha düşük ve çalışma koşulları daha güvencesizdir. İkincil işgücü piyasalarına ülke içindeki işgücünü çekmek daha zordur, bu nedenle uluslararası göç gelişmiş ülkelerin ikincil işgücü piyasalarındaki işgücü talebi nedeniyle oluşur. Teori, " *İkili işgücü piyasası kuramı, mikro-ekonomik modellerin öngördüğü gibi aktörlerin rasyonel, kendi çıkarlarına uygun kararlar aldığı görüşünü ne savunmakta ne de reddetmektedir....Neoklasik iktisat ile içsel bir tezatlık barındırmasa da ikili işgücü piyasa teorisi mikro-seviye karar modellerinden doğanlardan oldukça farklı olan sonuçlar ve çıkarımlar taşımamaktadır* (Massey vd., 1993, s. 443-444)."

1970'lerin sonunda neoklasik göç teorilerine yönelik eleştirilerin artması ile emek göçünün yeni ekonomi teorisi ortaya çıkar. Bu teori neoklasik modelleri reddeder, bu teorilerin rijit ve fazla bireysel olduğunu, göç-kalkınma arasındaki ilişkinin gerçekliğine ve kompleks yapısına uymadığını iddia eder (De Haas, 2008). Stark ve Bloom (1985) göç hareketinin beklenen gelire yönelik yapılan maksimizasyon hesabı nedeniyle değil, göç veren ülkenin koşulları nedeniyle ve risk minimizasyonu sonucunda ortaya çıktığını öne sürer. Göç kararı bireysel bir karar değil hane halkı kararıdır ve kolektif olarak alınır. Bu kararın kolektif olarak alınmasındaki temel sebep, gelişmekte olan ülkelerde hane halkının çoğunlukla hane halkı kaynaklarının dağılımını çeşitlendirerek karşılaşmaları olası riskleri kontrol etme eğiliminde olmalarıdır. Hane halkı gelirini yükseltmek için hane halkından birinin yurtdışına gönderilmesine karar verilebilir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarının gelişmiş ülkelere göre daha az güvenceli olması, hanehalkını böyle bir karar almaya itebilir. Hane halkının gelişmekte olan ülkelere çoğunlukla tarımla uğraşması, ülkelerde gelişmiş kurumsal sigorta sistemlerinin olmaması gibi faktörler hane halkının karşılaşması olası risklerini artırmaktadır. Bu risklerle baş etme stratejisi olarak aile bireylerinden birinin göç etmesini stratejik bir risk minimizasyon aracı olarak tercih edebilirler. Hanenin öngörülemez ekonomik koşullara maruz kalması durumu gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere daha yüksektir ve böyle durumlar için işçi dövizlerinin kullanımı bir strateji olarak kabul edilir (Massey vd., 1993).

Kalkınma perspektifinde 1980'lerin ortasından sonra daha insan odaklı çok boyutlu bir bakış açısının hakim olduğu görülür. Göç teorilerinde de benzer bir farklılaşma söz konusudur. Tablo 1'e bakıldığında bu dönem için dört göç teorisi görülür. Bu teorilerden ilki dönemselsel olarak bu sınıflandırmaya uymasa da göçün ve kalkınmanın doğrusal olmayan çok boyutlu yapısına uygun bir temele dayandığı için bu kategori altında değerlendirilmiştir.

Zelinsky (1971) hipotezlerini demografik dönüşüm teorisi ve göç hareketliğini esas alarak şekillendirmiş ve göç-kalkınma ilişkisini çeşitli aşamalar altında incelemiştir. Zelinsky (1971) çalışmasında demografik geçişin aşamalarını modernleşme, ekonomik büyüme ile ilişkilendirerek, kalkınma ve göç arasındaki ilişkiyi beş farklı zamansal aşama altında incelemiştir. Bir toplum demografik geçişin (kalkınmanın) bir aşamasından diğerine geçerken eşanlı olarak göç hareketliliğinin de bir aşamasından diğerine geçiş yapar. Demografik geçişin ilk aşamasında modernleşme öncesi geleneksel toplum aşamasının kalkınma ve demografik yapısına ilişkin özelliklerden bahseder. Bu aşama doğurganlık ve ölümlülük düzeylerinin çok yüksek olduğu az gelişmiş ülke örüntüsünün hakim olduğu dönemdir ve bu dönem gerçek anlamlı bir göçten bahsetmek mümkün değildir. Kısıtlı mobilite söz konusudur. İkinci aşama erken geçiş aşamasıdır, doğurganlık oranlarının yüksek olduğu ölümlülük seviyesinin ise hızla azaldığı ve nüfus artışının hızlandığı bir dönemdir. Bu dönemde kırdan kente göçün olduğu, dış ülkelere göç akımlarının başladığı az da olsa bazı kalifiye işgücünün ülkeye göç etmeye başladığı görülür. Dışarıya büyük oranlarda göç veren bir ülke görüntüsü söz konusudur. Üçüncü aşama geç geçiş aşamasıdır, bu aşamada toplumlarda doğurganlık oranlarında büyük düşüşler görülür, ölümlülük seviyelerinde düşme eğilimi devam etmektedir. Göç hareketine bakıldığında ise dışa göç azalmaya başlamıştır. Kır-kent göçünün hızı azalsa da hala devam etmektedir. Dördüncü aşamada ileri toplumdaki bahsedilir. Bu aşamada kır-kent göçü devam etmekte olsa da çok azalmıştır. Ülke dışarıdan kalifiye olmayan ya da az kalifiye olan göçmen almaya başlamıştır. Kalifiye emeğin göçüne bakıldığında hala olduğu ama bu göçün yönünün ve yoğunluğunun ne şekilde olacağı ülkenin kendine özgü koşullarına bağlı hale gelmiştir. Son aşamada geleceğin süper toplumundan bahsedilir. Bu aşamaya geçmiş olan toplumlarda

doğum oranları kontrol altındadır, ölümlülük örüntüsü bellidir, yaşam süresi uzamıştır. Taşınma, yerleşme amacıyla yapılan göçte bir düşme söz konusudur. Kent içi veya kentler arası göç söz konusudur. Halen kalifiye olmayan işgücünün ülke içine göçü vardır, hem iç hem dış göçe yönelik sıkı kontrol mekanizmaları geliştirilmiştir.

Her ne kadar hipotezlerinde modernleşmeden bahsediyor olsa da neoklasik perspektiften çok uzakta bir göç modeli sunulmuştur. göç-kalkınma arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi aşamalar ve toplumun dönüşümleri eşliğinde anlatması nedeniyle, göç kalkınma çalışmalarına güçlü bir teorik çerçeve sunmuştur. Bu hipotezlerde bir taraf kalkınmayı gösterirken bir taraf göç hareketini göstermiş ve eş zamanlı olarak toplumların gelişmişlik seviyesi değiştikçe göç hareketinin değişeceği anlatılmıştır.

Skeldon (1997) çalışması da Zelinsky'nin hipotezlerini ve göç-kalkınma ilişkisini daha da geliştirmiştir. Bu çalışma göç, kalkınmışlık düzeyleri ve ülke yapıları arasında kompleks bir ilişki olduğunu ve bu ilişkiler nedeniyle göç sistemlerinin oluştuğunu anlatır. Eğer ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri yüksek ise, küresel veya yerel düzeyde entegre göç sistemleri oluşacaktır. Eğer ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri düşük ise yine göç hareketi oluşacaktır ama göç sistemi oluşturmayacaklardır. Çalışmasında dünyadaki beş kalkınma bölgesi ve bu bölgenin göç hareketliliğinden bahseder.

Kalkınma ve göç arasındaki ilişkiye daha çok boyutlu bir perspektiften bakan bir diğer çalışma ise Martin (1993) ve Martin ve Taylor (1996)'ın çalışmasıdır. Bu yaklaşıma göre ülkelerin kalkınma düzeylerinin ilk aşamalarında gelir seviyesindeki artış nedeniyle göç etme eğiliminin artması beklenmektedir. Göç ağlarının oluşması, göç etmenin maddi ve maddi olmayan maliyetlerinin düşmesine risklerin azalmasına neden olacaktır. Kalkınmışlık düzeyi belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra dışa göç eden göçmen sayısı azalacak, bu ülkeler göç alan ülkelere dönüşeceklerdir. Göç-kalkınma arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı, bu ilişkinin ters U-eğrisi (veya J-eğrisi) şeklinde olduğu iddia edilmiştir.

De Haas (2008) ise bu üç modelin tek bir modele entegre edildiği bir göç perspektifinin olduğunu öne sürer. Bu perspektif göç-kalkınma arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi, sosyal göstergeler, teknolojik gelişmişlik, ekonomik yapı ve demografik geçiş aşamaları altında ele almayı önerir. Bu bağlamda göç-kalkınma çalışmalarına en güncel katkıyı yapmıştır. Yapabilirlikler yaklaşımı kapsamında kalkınmayı ve göçü ele alır.

3.TÜRKİYE GÖÇ DEĞERLENDİRMESİ

Uluslararası göçmen stoku ve uluslararası göç incelendiğinde, 1990 ve 2013 yılları arasında göçmen stokunun 77 milyondan fazla arttığı ve her yıl ortalama 4.6 milyon göçmenin bu rakama eklendiği görülür. Özellikle 2010-2013 yılları arasında eklenen göçmen stoku 1990-2000 yılları arasında eklenenden daha fazladır. Göçmenlerin tercih ettikleri ülkeler incelendiğinde, 77 milyon göçmenin %69'unun gelişmekte olan ülkeleri tercih ettiği, 24 milyon göçmenin ise gelişmekte olan ülkelere gittiği görülür. Avrupa ve Asya kıtası bu göçmenlerin üçte ikisine ev sahipliği yapmaktadır (UN DESA, 2013).

Göç hareketliliği bu şekilde yıllar içinde ivme kazanırken, temel soru Türkiye'nin bu göç hareketliliğine ne şekilde entegre olduğudur. Bu soru hem Türkiye için hem de Avrupa için önem arz eder. Avrupa zaman içerisinde geçtiğimiz yüzyıl başından sonuna orijin bir bölge iken hedef bir bölge haline dönüşmüş, bu dönüşüm sırasında da Türkiye ve Avrupa arasında bir göç koridoru meydana gelmiştir. Türkiye on yıllardır Avrupa ülkelerine emek göçü ihraç eden bir orijin ülke konumundadır. Literatür incelendiğinde Türkiye'nin Cezayir, Fas ve Tunus ile birlikte Avrupa'nın emek rezervi olarak adlandırıldığı görülür (Castles ve Miller, 2003). Bu bölümde Türkiye-Avrupa göç koridoru üzerine kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

1960'lar itibari ile hem Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve demografik koşulları hem de gelişmiş Avrupa ülkelerinin yapısal talepleri neticesinde bugünkü anlamında Türkiye-Avrupa ülkeleri göç koridorunun oluştuğu görülür. 1960'lar ve 1970'lerde emek göçünün başlamasını sağlayan temel belirleyici, Avrupa ülkeleri ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmalardır (Hancıoğlu, Ergöçmen, ve Ünalın, 2004; İçduygu ve Sert, 2009; Türkiye İstatistik Kurumu, 1995; Rittersberger-Tılıç, Özen ve Çelik,2012). Bu yıllarda Avrupa 2. Dünya Savaşından çıkmış ve yeniden inşa süreci içerisinde, her geçen gün işgücü talebi artan bir bölgedir. Savaş sonrası bu talep Güney Avrupa ülkelerinden emek gücü ihraç ederek karşılanırken, 1960'lar itibari ile

işgücü anlaşmaları ile gelişmekte olan komşu ülkelerden karşılanmaya başlanmıştır (İçduygu ve Sert, 2009)². 1970'lerde ikinci demografik geçişin etkisi ile Avrupa ülkelerin birçoğunda demografik davranışlar değişmeye başlar. Hem değişen demografik yapılar hem de fordist üretim biçiminin etkileri ile emek talebi daha da artmıştır. Öte yandan bu yıllar işsizlik oranlarının Türkiye'de çok arttığı ve işçi dövizlerinin kalkınma için temel strateji olarak görüldüğü yıllardır (İçduygu ve Sert, 2009) . 1980'ler itibari ile Türkiye Avrupa göç koridorunun temel motivasyonlarında değişiklikler meydana geldi. Bu yıllarda göç ekonomik faktörlerden ziyade hedef ülkelerin göç politikaları ve Türkiye'nin siyasi yapısı sonucunda şekillendi. 1980'lerde aile birleşimi politikaları ve Türkiye'nin yaşadığı askeri darbe Avrupa Türkiye göç koridorunun motivasyonlarını yeniden şekillendirdi.

1990'larda Türkiye'nin emek ihracı hala geçerliliğini korusa da göçün yönü Avrupa'dan Sovyet ülkelerine doğru değişti. 2000'lere gelindiğinde Türkiye'nin orijin bir ülkeden transit bir ülkeye dönüştüğü ve Türkiye'nin zaman içerisinde orijin bir ülkeden transit ülkeye, daha sonra da göç alan bir hedef ülkeye dönüştüğü söylenebilir (Hancıoğlu vd., 2004; İçduygu, Göker, Bertan, ve Elitok, 2013; İçduygu ve Karaçay, 2012; İçduygu ve Sert, 2009).

1960 yılından 2010 yılına kadar geçen her 10 yılda Türkiye dışında yaşayan Türkiye doğumluların 14 Avrupa ülkesindeki stok değişimi incelendiğinde 1960'larda Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkiye doğumlu kişilerin sayısı 140.815 iken 2010 yılında bu rakamın 3.743.909'a yükseldiği görülür. Türkiye'den Avrupa ülkelerine 1960-1980 döneminde gerçekleşen göçün temel sebebi emek göçü talebi nedeniyle imzalanan işgücü anlaşmaları yani göç politikalarıdır. 1970 yılında 14 Avrupa ülkesinde bulunanların sayısı 1960 yılında bu ülkelerde bulunanların sayısının 3 katıdır.

Zelinsky'nin göç hareketliliği hipotezleri ile Türkiye'nin göç ve modernleşme süreçlerini değerlendirmek kalkınma ve göç arasındaki ilişkiyi bütüncül bir şekilde ele almayı sağlar. Daha önce de belirtildiği gibi ülkelerin kalkınma süreçleri ile göç deneyimleri arasında bir ilişki olduğundan birçok teoride söz edilir. Özellikle kalkınma süreçlerini ve dönüşümü ifade etmesi ve göç ilişkisini bu aşamalara göre aktarması nedeniyle Zelinsky'nin göç hareketliliği hipotezleri bu ilişkiyi en iyi özetleyen modellerden biridir. Bu nedenle Türkiye'nin demografik dönüşümü ve göç deneyimi üzerine Zelinsky hipotezleri bağlamında bu bölümde kısa bir değerlendirme yapılmıştır³.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllar itibari ile kalkınma dönüşümü ve demografik dönüşüm süreçleri göz önüne alındığında, 1920'lerde Türkiye'nin demografik geçişin ilk aşamasında olduğu görülür (Hancıoğlu vd., 2004). Bu yıllarda savaş koşulları nedeniyle işgücündeki eksiklikler nedeniyle yüksek doğurganlık seviyelerinin resmi olarak da tercih edildiği bilinmektedir (TUİK, 1995). 1955 yılında kaba doğum hızları %48'e ulaşırken, kaba ölüm hızları azalmış ve nüfus ikiye katlanarak 24 milyona ulaşmıştır (Koç, Eryurt, Adalı, ve Seçkiner, 2010). Özellikle 1950'e kadar kır-kent arasındaki göç hareketliliği çok düşük düzeylerde kalmıştır. Ülkenin o yıllardaki ekonomik üretiminin temel olarak tarıma dayanıyor olması da kır-kent göçünün yüksek hacimlerde yaşanmamasının nedenidir (Eryurt, 2010; TUİK, 1995). 1950'ler itibari ile kır-kent göçü başlamıştır. Demografik geçiş aşamaları incelendiğinde 1950-2010 yılları arası geç geçiş aşaması olarak kabul edilir (Toros, 2015). Bu dönem göç açısından incelendiğinde dönemin çok uzun bir periyodu kapsaması nedeniyle hem erken geçiş aşaması hem geç geçiş aşaması özellikleri taşıdığı görülür. Kırdan kente göçün 1950'lerde başlaması ile, 1955 yılında %22.5 olan kentsel nüfusün 1985 yılında %51.1'e yükseldiği görülür (TUİK, 1995). 1960'larda işgücü anlaşmalarının imzalanması ile dışa göç de başlamıştır. Hem kır-kent göçünün yüksek hacimlerde başlamış olması hem de dışa göçün başlamış olması nedeniyle 1950-2010 döneminin ilk yıllarının Zelinsky modelindeki erken geçiş aşamasına karşılık geldiği görülür. 1990'larla birlikte geç geçiş aşamasında beklendiği üzere dışa göçte azalmalar görülmeye başlanır. 2000'ler itibari ile de Türkiye'de ileri toplum aşamalarının özellikleri görülmeye başlanır. Kır-kent göçünde azalma meydana

² Türkiye'de o yıllara ait işçi dövizleri incelendiğinde 1965-1969 dönemi 100 milyon dolar olan bu miktarın, 1970'lerde 1 milyar dolar civarına çıktığı görülür ve dış ticaret açığını kapatmaktaki en büyük kalem olarak kullanıldığı gözlemlenir (Boratav, 2003).

³Zelinsky'nin modelinde demografik geçiş yerine hayati geçiş süreçleri terimini kullanır. Bu terimi kullanırken demografik geçiş ekonomik büyüme, modernleşme ve artan hareketlilik ile birleştirmiş ve genişletmiştir. Birçok bakımdan bu yaşamsal geçiş terimi başkalarının kalkınma dediği terim ile eşanlamlı olarak düşünülebilir (De Haas, 2008). Bu nedenle Zelinsky'nin demografik geçiş aşamalarına odaklandığı hipotezleri, göç-kalkınma ilişkisine teorik bir çerçeve oluşturur. Bu çalışmada da Türkiye'nin demografik dönüşümü kalkınma süreçlerinin bir yansıması olarak düşünülmüş ve Zelinsky modeline ilişkin teorik değerlendirmeler bu çerçeveden yapılmıştır.

gelmiş, ülke kalifiye olmayan veya orta düzeyde kalifiye olan işçi göçmen kabul etmeye başlamıştır. Ayrıca Zelinsky modelinin öngördüğü gibi yüksek düzey kalifiye kişilerin Türkiye'ye göre daha gelişmiş bölgelere göç etmeye başladığı görülmüştür

4. METODOLOJİ VE BULGULAR

Bu çalışmanın amacı 1960 ve 2010 yılları arasında Türkiye'den Avrupa ülkelerine⁴ yapılan göç ile Türkiye ve hedef Avrupa ülkelerinin kalkınmışlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi analiz etmek ve bu göç hareketinin oluşmasında kalkınmanın bir belirleyici olarak yer alıp almadığını test etmektir. Literatür incelendiğinde kalkınma ve göç üzerine yapılan ampirik araştırmaların kısıtlı olduğu görülür. Göçün belirleyicilerini ortaya koymayı hedefleyen çalışmalar genellikle doğrusal bir ilişki varsayımından hareket eder ve doğrusal kurulmuş çekim modellerini analizler için kullanır. Kalkınma ve göç ilişkisini inceleyen kısıtlı sayıdaki ampirik çalışmada ise kalkınmayı temsil edecek değişken olarak çoğunlukla kişi başına düşen milli gelir kullanılmış ve kalkınmanın yalnızca ekonomik boyutu göz önüne alınmıştır. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak insani gelişme endeksi boyutlarına göre hesaplanmış bir kalkınma endeksi ile modelleri kurgulamıştır. Çalışmada kalkınmanın göçün belirleyicisi olup olmadığını ortaya koymak için modeller oluşturulmuş ve göç belirleyicilerine ilişkin çeşitli kategoriler altında çok sayıda değişken gözden geçirilmiştir.

Çalışma kapsamında makro düzeyde demografik, ekonomik değişkenler çeşitli veri setlerinden toplanmıştır. Türkiye Avrupa ülkeleri göç koridorunun oluşmasının başlangıcında işgücü anlaşmalarının imzalanmış olması, hedef ülkelerin göç politikalarının göçün belirleyici olup olmadığını araştırılmasını gerekli kılar. Bu nedenle makro düzeyde çeşitli değişken setlerinin yanı sıra her dönem ve her ülke için göç politikalarını temsil edecek göç politikalarına ilişkin kukla değişkenler de analizlere dahil edilmiştir.

Bu değişken setlerinin oluşturulmasında çok sayıda veri seti ve kaynağı incelenmiştir. 1960-2010 yılları için her 10 yıla ait veriler, incelenen veri setlerinden toplanmıştır. Uluslararası göçe ilişkin güvenilir ve karşılaştırılabilir veri setlerinin azlığı ampirik çalışmaların yapılmasını zorlaştırır. Bu çalışmada da bağımlı değişken olan göçmen stokuna ilişkin veriler Dünya Bankası göç veri tabanından (World Bank Global Bilateral Migration Database) elde edilmiştir. Bu veri tabanı ülkelerin kayıt sistemleri ve nüfus sayımlarından yola çıkarak oluşturulmuştur, bu nedenle de çalışmada her 10 yıla ait göçmen stoku bilgisi vardır. Dolayısıyla çalışmanın zaman boyutu altı dönemden oluşurken, ülke boyutu on dört ülkedir. Dünya Bankası veri setine göre göçmen olarak tanımlanan kişiler o ülkede doğmamış olan kişilerdir. Millet veya vatandaşlık yerine doğum yeri bilgisinden hareketle göçmen verisi oluşturulmuştur. Dolayısıyla, bu çalışmada da göçmen stoku ile, 14 Avrupa ülkesinde yaşayan Türkiye doğumluların sayısı ifade edilmektedir.

Çalışma kapsamında bağımsız değişkenler için demografik ve ekonomik gösterge kategorileri oluşturulmuş ve bu kategorilerde yer alan veriler toplanmıştır. Demografik göstergelere ilişkin değişkenler World Population Prospects'tan elde edilmiştir. Bu veriler Birleşmiş Milletler (United Nations Economic and Social Affairs Department) tarafından tahmin edilmiş ve hesaplanmış verilerdir. Ekonomik göstergelere ilişkin veriler Dünya Bankası ve ILO veri tabanından elde edilmiştir. Ülkelerin göç politikalarının etkisini göstermek için kullanılan göç kukla değişkeni Oxford Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezinin DEMIG Projesi'nden üretilmiştir. Tablo 2'de değişkenlere ilişkin özet bilgiler mevcuttur.

⁴ Çalışma kapsamında 14 Avrupa ülkesi hedef ülke olarak dikkate alınmıştır. Bu ülkeler; Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Finlandiya, Hollanda, İtalya, İspanya, İsveç, İsviçre, Norveç, İngiltere, Yunanistan'dır.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Özet Bilgiler

Değişken	Notasyonu ve İşlemselleştirilmesi	Tanımı	Veri Kaynağı
Bağımlı Değişken : Göçmen Stoku	Mratio: Türkiye doğumlarının hedef Avrupa ülkesi nüfusuna oranı	<i>Türkiye doğumlu kişilerin hedef Avrupa ülkesindeki nüfusu</i>	http://data.worldbank.org/data-catalog/global-bilateral-migration-database
Nüfus Büyüklüğüne İlişkin Gösterge	<ul style="list-style-type: none"> Yıllık Nüfus Değişim Hızı (rpc): Hedef Avrupa ülkesi nüfus değişim hızının Türkiye'nin nüfus değişim hızına oranı 	<i>Yıllık Nüfus Değişimi</i>	United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). World Population Prospects. (website)
Yaş Yapısı	<ul style="list-style-type: none"> Toplam Bağımlılık Oranı (rtd) : Hedef Avrupa ülkesi toplam bağımlılık oranının Türkiye'nin toplam bağımlılık oranına oranı 	<i>0-14 yaş grubu ve 65 ve üstü yaş gruplarında bulunan nüfusun 15-64 çalışma çağı nüfusuna oranı (1 Temmuz itibari ile de facto nüfus gözünü alınarak hesaplanmıştır.</i>	United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). World Population Prospects. (website)
Doğurganlık	<ul style="list-style-type: none"> Toplam doğurganlık oranı (rtfr) : Hedef Avrupa ülkesi toplam doğurganlık oranının Türkiye'nin doğurganlık oranına oranı 	<i>Hipotetik bir kuşak için hesaplanan kadınlardan üreme çağları boyunca sahip oldukları ortalama çocuk sayısı. Kadın başına düşen çocuk sayısı</i>	United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). World Population Prospects: (website)
Ölümlülük	<ul style="list-style-type: none"> Doğumda Yaşam Beklentisi (e) 	<i>Hipotetik bir kuşağa ait, bütün yaşamları boyunca o dönemin ölümlülük oranlarına maruz kalan bireylerinin ortalama ömür süresi. Yıl cinsinden ifade edilmektedir.</i>	United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). World Population Prospects: (website)
Ekonomik Göstergeler			
İşsizlik	<ul style="list-style-type: none"> İşsizlik oranı (runem) : Hedef Avrupa ülkesi işsizlik oranının Türkiye'nin işsizlik oranına oranı 	<i>İş olmayan ama istihdam edilmek için iş arayan işgücünün oranını ifade eder.</i>	ILO, Eksik veriler, kayıp değerler imputation metoduyla hesaplanmıştır.
Satın Alma Gücü	<ul style="list-style-type: none"> Kişi başına düşen gayri safi milli hasıla (rgni): Hedef Avrupa ülkesi kişi başına düşen GSMH'nin Türkiye'nin kişi başına düşen GSMH'sine oranı 	<i>Kişi başına düşen GSMH'dir. Dünya Bankasının Atlas metodu kullanılarak Dünya Bankası tarafından hesaplanmıştır.</i>	World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.
Göç Politikası	Göç Politikası Kukla değişkeni	<i>DEMIG projesinin politika araçları, hedef grupları ve politika etkileri incelenerek her dönem için çeşitli kriterlere göre oluşturulmuş kukla değişkendir</i>	DEMIG (2015) DEMIG POLICY, Oxford Üniversitesi İMI (website).
Kalkınma	<ul style="list-style-type: none"> İnsani Gelişme Endeksi (rdev) : Hedef Avrupa ülkesinin insani gelişme endeksinin Türkiye'nin gelişme endeksine oranı Eğitim endeksi (edu) 	<i>İnsani Gelişme Endeksi (İGE), insani gelişmenin kilit boyutlarını ifade eden bir endektir; uyum ve sağlıklı bir yaşam süresi, bilgiye ve eğitime erişim imkânı ve yüksek yaşam koşulları. İGE, üç boyutun her biri için normalize edilmiş endekslerin geometrik ortalamasıdır. Ortalama okullaşma oranı ve beklenen okullaşma oranlarından yola çıkarak hesaplanan endeks</i>	http://hdr.undp.org/en/composite/trends Eksik veriler için yazarın kendi hesaplamaları http://hdr.undp.org/en/content/education-index Eksik veriler için yazarın kendi hesaplamaları

1960-2010 gibi uzun bir dönem için veri seti oluşturmaya çalışırken zaman zaman eksik veri gibi problemlerle karşılaşmıştır. 1960 yılı kişi başına düşen GSMH, 1970 ve 1980 yıllarına ait okullaşma oranları ve 1970-1980 yıllarına ait işsizlik oranlarının bazı ülkeler için eksik olması nedeniyle çoklu veri yerine koyma metodu (data multiple imputation method)⁵ kullanılmıştır. Daha sonra kişi başına düşen GSMH 1960 yılı için online veri setlerinden kontrol edilmiş ve yazar tarafından tahmin edilmiş olanlarla benzerlik gösterdiği görülmüştür. Eğitim endeksine ait eksik veriler tamamlandıktan sonra insani gelişme endeksi hesaplanmıştır⁶. İnsani gelişme endeksi kompozit bir endektir ve kalkınmanın üç boyutunu içerecek üç endeksten yola çıkarak hesaplanır. Bu endeksler, doğumda yaşam beklentisi (sağlık/ömür), eğitim endeksi ve gelir endeksinden oluşur. Her bir endeks ve insani gelişme endeksi aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$Endeks = \frac{\text{Gerçek değer} - \text{minimum değer}}{\text{maksimum değer} - \text{minimum değer}}$$

⁵ Bu yöntem her bir kayıp değer için belirsizliği de hesaplamalarına dahil ederek doğru değer tahminlerine ilişkin olası değerler kümesi yaratır (Yuan, 2000).

⁶ 1990 yılı itibari ile insani gelişme endeksi hesaplanmaya başlanmış olsa da, 1980 yılına kadar UNDP'den elde bu endeksi elde etmek mümkündür, 1980 öncesi iki dönem için ise bu veriler hesaplanmıştır.

$$\text{İnsani Gelişme Endeksi} = (I_{\text{sağlık}}^{\frac{1}{3}} * I_{\text{eğitim}}^{\frac{1}{3}} * I_{\text{gelir}}^{\frac{1}{3}})$$

1980 yılı öncesine ait insani gelişme endeksleri bu formül ile hesaplanmıştır. Eksik veriler dışında bazı veriler için de hesaplamalar yapılmıştır. UN DESA'dan alınan demografik veriler beşer yıllık periyotlar için hesaplanmış hızlardır. On yıllık döneme ait değeri bulmak için her iki beş yıllık dönemin aritmetik ortalaması alınmıştır. Aşağıdaki formül ile 1960-2010 yılları için değerler elde edilmiştir. Doğumda yaşam beklentisi ve nüfus değişim hızı için örnek hesaplamalar şu şekildedir:

$$pc_{1960} = \frac{pc_{1955-1960} + pc_{1960-1965}}{2}$$
$$EO_{1960} = \frac{EO_{1955-1960} + EO_{1960-1965}}{2}$$

Analizlerde kullanılan göç politikaları kukla değişkeni Oxford Üniversitesi DEMIG Projesi veri setleri incelenerek oluşturulmuştur. Sıkı olmayan göç politikaları göç talebini yaratan politikalar olarak değerlendirilmiş ve işgücü anlaşmaları, aile birleşimi programları, entegrasyon politikaları ve Türk göçmen odaklı yürürlüğe girmiş politikalar bu 14 Avrupa ülkesinde incelenmiş ve her bir dönem için göç politika kukla değişkeni yaratılmıştır. Eğer bu tür göç politikaları uygulanmış ise kukla değişken 1, o dönem için böyle bir politika uygulanmamışsa kukla değişken 0 olarak kabul edilmiştir. Bazı dönemlerde hem göç politikalarının sıkı olduğu hem de yukarıda bahsedilen politikaların uygulandığı görülür. Böyle dönemler için temel olarak Türk göçmene yönelik bir politikanın olup olmadığı araştırılmış, eğer var ise ve göçü teşvik edecek yönde ise kukla değişken 1 olarak kabul edilmiştir. Eğer yok ise o dönemin genel eğiliminin politikalar açısından ne yönde olduğu karşılaştırılarak teşvik edici bir politika olup olmadığına karar verilmiştir.

Çalışmada, teorik olarak Zelinsky (1971) ve De Haas (2010) göç yaklaşımları takip edilmiştir. Her iki model de göç hareketinin kalkınma ve modernleşme ilişkilerinden kaynaklandığını, bu ilişkiler neticesinde şekillendiğini iddia eder. Türkiye'nin 1960'lar itibari ile Avrupa ülkeleri ile zaman içinde bir göç koridoru oluşturacak şekilde başlayan dışa göçü yukarıda adı geçen teoriler kapsamında panel veri regresyon ile analiz edilmiştir. Bu bağlamda, toplam doğurganlık oranlarının düşüşü ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin temsili değişkeni olarak görülebilir. Toplam doğurganlık oranlarında azalma meydana geldikçe dışa göçün yavaşlayacağı varsayılır. De Haas (2010) çalışmasında bunun zıt yönde olduğu bir ilişki gözlemlenmiştir. Nüfus değişim hızı azaldıkça da benzer bir azalmanın gözlemlenmesi beklenir. Toplam bağımlılık oranlarının göç üzerinde etkili olduğu birçok çalışmada iddia edilmiştir (Beine ve Parsons, 2015; Bertocchi ve Strozzi, 2008; Clarke ve Eyal, 2013; DeWaard vd., 2012; Kim ve Cohen, 2010; Mayda, 2010). Literatürde, bağımlılık oranlarının artması ile dışardan göçmen çekme arasında bir ilişki olduğu gözlemlenir. Ekonomik göstergeler için işsizlik oranlarının orijin ülkede artması dışa göçü teşvik edecektir. Hedef ülkelerin orijin ülkeye göre gelir düzeyinin artması dışa göç etme eğilimini artıracaktır (Brücker ve Schröder, 2012; Bucevska, 2010; Clarke ve Eyal, 2013; Fagiolo ve Santoni, 2015; Feridun, 2007; Mayda, 2010; Moral-Pajares & Jiménez-Jiménez, 2014; Ramos ve Suriñach, 2013; Ruysen, Everaert, ve Rayp, 2012; Ruysen ve Rayp, 2014). Göçe ilişkin bu belirleyicilerin yanı sıra, De Haas (2010)'in çalışmasında öne sürdüğü üzere ülkelerin kalkınmışlık seviyeleri yükseldikçe göç önce belirli noktaya kadar artacak daha sonra azalmaya başlayacaktır.

Literatürde iddia edilen bu ilişkileri Türkiye göç deneyimi için test etmek üzere aşağıdaki modeller oluşturulmuştur.

$$\text{Model 1: } mratio_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 rdev_{i,t} + \beta_2 rdev_{i,t}^2 + \beta_3 rtd_{i,t} + \beta_4 runem_{i,t} + \beta_5 plc_{i,t} + \beta_6 rtf_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

$$\text{Model 2: } mratio_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 rgni_{i,t} + \beta_2 rgni_{i,t}^2 + \beta_3 rtd_{i,t} + \beta_4 runem_{i,t} + \beta_5 plc_{i,t} + \beta_6 rtf_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Modellerde, kalkınmayı temsil etmek üzere iki değişken kullanılmıştır. Model 1’de insani gelişme endeksi kalkınmayı temsil eden değişken olarak modellere dahil edilirken, Model 2’de kişi başına düşen GSMH kalkınma ölçütü olarak alınmıştır. Model 1 ve Model 2’ye ilişkin değişkenlerin aşama aşama dahil edildiği 7 farklı model ile göç-kalkınma ilişkisi analiz edilmiştir. Analizler yapılmadan önce birim ve zaman etkisinin olup olmadığına yönelik istatistiksel testler yapılmıştır. Birim etkisinin olduğu varlığı tespit edilmiştir. Daha sonra sabit etkiler mi yoksa rassal etkiler mi modeline karar vermek için Hausman testi yapılmış test sonucunda modellerin rassal etkiler modeli ile tahmin edilmesi gerektiği görülmüştür⁷.

Bu çalışmada Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasındaki göç koridorunun belirleyicileri incelenirken kalkınmışlık düzeylerinin bu koridorun oluşmasında ve devam etmesinde bir etkisi olup olmadığına odaklanılmıştır. Bu bağlamda iki farklı kalkınma ölçütüne göre kurulan yedi farklı modelde göç hareketinin belirli bir eşik kadar arttığı bu eşikten sonra azalmaya başladığı görülmüştür. Göç belirleyicilerinin araştırıldığı geleneksel çekim modellerinin doğrusal varsaydığı modeller yerine Türkiye’nin gelişmişlik düzeyi ve gidilen ülkenin gelişmişlik düzeyi arasındaki göreceli fark arttıkça göçün bir süre arttığı daha sonra azalmaya başladığı görülmüştür.

Aşağıdaki tabloda üç model kalkınma göstergesi olarak kişi başına düşen GSMH’yı dikkate almış, dört modelde ise insani gelişme endeksi kullanılmıştır. Model 1a, Model 1b, Model 1c ve Model 1d insani gelişme endeksi ile göç arasındaki ilişkiyi tahmin eden modellerdir. Bu dört modelde de hedef Avrupa ülkesinin Türkiye’nin kalkınma düzeyine göre gelişmişlik seviyesi arttıkça, ülkelerinde yaşayan Türkiye doğumlu göçmenlerinin kendi nüfuslarına oranı önce artacak, bu artış devam ettikçe zaman içerisinde azalacaktır. Kalkınma göstergesi olarak kullanılan insani gelişme endeksinin olduğu modellere dahil edilen diğer ekonomik ve demografik göstergeler bu dört modelde de anlamlı bulunmamıştır. Kalkınma göstergesi olarak Ortodoks bakış açısındaki gibi kişi başına düşen GSMH’nin kullanıldığı üç model vardır. Bu modellerin ikisinde ilişkinin doğrusal olmadığı görülmüştür. İnsani gelişme endeksinin yer aldığı modellerdeki gibi; hedef Avrupa ülkesinin gelir düzeyi Türkiye’ye göre arttıkça, Avrupa ülkesinde yaşayan Türkiye doğumluların bu ülkenin nüfusuna oranında önce bir artış olacağı, sonra azalacağı görülmektedir. Gelir düzeyi temel alınarak kurulan bu üç modelin birinde (2a) doğurganlık oranının göçmen stoku üzerinde anlamlı pozitif etkisi olduğu, yaş yapısının model 2c’de anlamlı olduğu görülmüştür. Göç politikalarına, nüfus değişim hızlarına ve işsizlik oranlarına ilişkin anlamlı ilişkiler gözlemlenmemiştir.

⁷Hata terimine ilişkin varsayımlar test edilmiştir ve değişen varyans tespit edilen modellerde modeller yeniden oluşturulmuştur. Veri seti altı dönem gibi kısa bir dönemi kapsadığı için otokorelasyona problemi ile karşılaşmayacağı varsayılmıştır. Çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin özet grafikler ektedir.

Tablo 3. Bulgular

Değişkenler	model 1a	model 2a	model 1b	model 2b	model 1c	model 2c	model 1d
rdev	0,019***		0,019***		0,017***		0,016***
	(0,003)		(0,003)		(0,004)		(0,004)
devsq	-0,007***		-0,007***		-0,006***		-0,006***
	(0,001)		(0,001)		(0,001)		(0,001)
rtfr	0,004	0,007***					
	(0,003)	(0,003)					
rgni		0,002***		0,002***		0,002***	
		(0,000)		(0,001)		(0,001)	
gnisq		-0,000**		-0,000***		-0,000	
		(0,000)		(0,000)		(0,000)	
rpc			-0,002	-0,001	-0,004	-0,004	-0,004
			(0,003)	(0,003)	(0,003)	(0,003)	(0,003)
plc					-0,000	-0,001	0,000
					(0,001)	(0,001)	(0,001)
rtd					0,007	0,010***	0,008
					(0,005)	(0,004)	(0,005)
runem							-0,001
							(0,001)
Constant	-0,009***	-0,007***	-0,006**	-0,003	-0,010**	-0,008***	-0,010**
	(0,003)	(0,002)	(0,003)	(0,002)	(0,004)	(0,003)	(0,005)
Gözlem Sayısı	84	84	84	84	84	84	84
Ülke Sayısı	14	14	14	14	14	14	14

5. SONUÇ

Uluslararası göç toplumların sosyal, ekonomik, kültürel, politik birçok yapısı ile karşılıklı bir etkileşim ilişkisi içerisinde. Uluslararası göç birçok yapı ile ilişkili çok boyutlu bir kavram olmakla birlikte, bu konuya ilişkin literatürde yapılmış az sayıda ampirik çalışma söz konusudur. Bu durum çoğunlukla güvenilir veri setlerinin varlığının az olmasından kaynaklıdır (Özden, Parsons, Schiff, ve Walmsley, 2011). Özellikle Türkiye dış göç örüntüsüne ilişkin yoğunluklu olarak teorik tartışmaların yapıldığı sınırlı sayıdaki çalışmada ampirik analizlerin olduğu görülür. Bu çalışmalar da uluslararası göçün belirleyicilerine odaklanan ve doğrusal bir göç modeli üzerine tasarlanmış çalışmalardır.

Oysaki göç literatürü incelendiğinde Türkiye'nin yoğunlukla Avrupa ülkeleri ile başlattığı uluslararası göç deneyimini açıklayacak önemli göç teorilerinin olduğu görülür. Bu deneyim incelendiğinde Türkiye'nin kalkınma süreçleri, toplumsal dönüşüm süreçleri ve göç deneyimi arasında bir paralellik olduğu görülür. Birçok teori ile Avrupa- Türkiye göç koridorunu incelemek mümkün iken sadece ekonomik teorilere odaklanan yakınsamayı varsayan bir göç modellemesi, uluslararası göç deneyiminin birçok boyutunun gözden kaçırılmasına sebep olacaktır. Bu çalışma, Türkiye-Avrupa göç koridorunu incelerken Zelinsky hipotezlerinden hareketle teorik olarak göç deneyimini ele almış ve kalkınma süreçlerinin göç üzerinde etkili olduğu ve ampirik analizlerle test edilmesinin gerekli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışma hem göç- kalkınma ilişkisini ampirik olarak ele alması hem de Türkiye uluslararası göç deneyimini kalkınma, modernleşme süreçleri ile teorik olarak değerlendirmesi nedeniyle literatürdeki çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Çalışmada göç-kalkınma ilişkisi 1980 sonrası hakim olan çok boyutlu insan temelli bir kalkınma perspektifinden analiz edilmiştir. Uluslararası göçün çok boyutlu yapısına da uygun olacak şekilde Türkiye-Avrupa göç koridoru üzerinde doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Türkiye ve Avrupa ülkelerinin gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark arttıkça göçün belirli bir seviyeye kadar önce arttığı daha sonra azalmaya başladığı tespit edilmiştir. Bulgular, göçmen stokunun, hedef ülkelerinin kalkınmışlık düzeyine göre Türkiye'nin kalkınma düzeyi ele alındığında ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Türkiye, 1960 ve 2010 yılları arasında gelişme düzeyinde önemli ilerleme göstermiş olsa da, bu arada Avrupa ülkeleri zaten yüksek olan kalkınma seviyelerini daha da yükseltmiş ve Zelinsky'nin (1971) hipotezlerine uygun ileri toplum aşamasının özelliklerini göstermeye başlamıştır. Nitekim 1960'larda Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasındaki göreceli

gelişme düzeyi yüksek düzeyde iken, zaman içinde bu hızlı farklılık Türkiye'nin hızlı gelişme süreci nedeniyle azalmıştır.

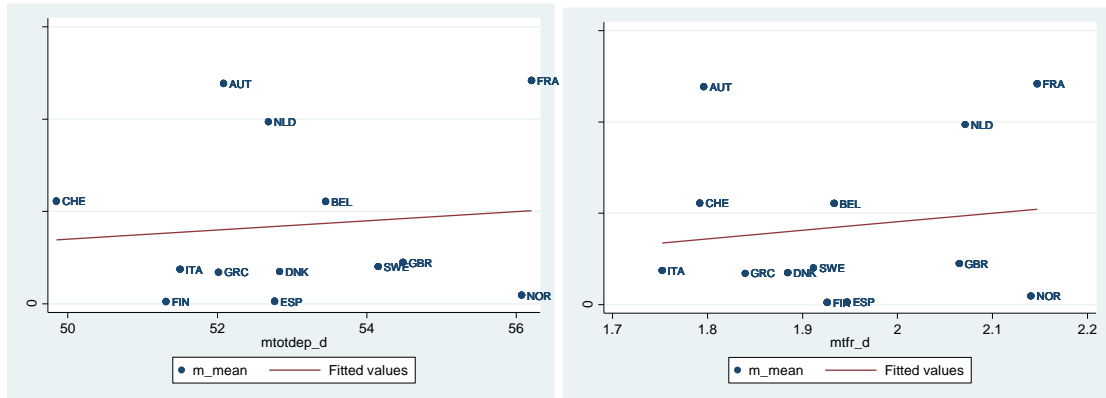
KAYNAKÇA

- Beine, M., & Parsons, C. (2015). Climatic factors as determinants of International Migration. *The Scandinavian Journal of Economics*, 117(2), 723–767.
- Bertocchi, G., & Strozzi, C. (2008). International migration and the role of institutions. *Public Choice*, 137(1–2), 81–102.
- Bijak, J. (2006). Forecasting international migration: selected theories, models, and methods. Central European Forum For Migration Research.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. İmge Kitabevi. Ankara
- Brücker, H., & Schröder, P. J. H. (2012). International Migration with Heterogeneous Agents: Theory and Evidence for Germany, 1967-2009. *The World Economy*, 35(2), 152–182.
- Bucevska, V. (2010). Assessing The Future Migration Potential of The Eu Candidate Countries. *The Young Economists Journal*, 1(14), 131–142. Retrieved from <http://feaa.ucv.ro/RTE/014-17.pdf>
- Castles, S., & Miller, M. J. (2003). *The Age of Migration (Third Edit)*. Hampshire: Guilford Press.
- Clark Colin. (1940). *The Conditions of Economic Progress*. London: Macmillan.
- Clarke, R., & Eyal, K. (2013). Microeconomic Determinants of Spatial Mobility In Post-Apartheid South Africa: Longitudinal Evidence From The National Income Dynamics Study. *Development Southern Africa*, 31(1), 168–194.
- De Haas, H. (2008). Migration and Development: A Theoretical Perspective. *International Migration Institute (IMI) (Vol. 9)*. <http://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>
- De Haas, H. (2010a). Migration and Development: A Theoretical Perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227–264. <http://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>
- De Haas, H. (2010b). Migration Transitions: A Theoretical and Empirical Inquiry into The Developmental Drivers of International Migration, (1), 46.
- DEMIG (2015) DEMIG POLICY, version 1.3, Online Edition. Oxford: International Migration Institute, University of Oxford. www.migrationdeterminants.eu. Erişim: <https://www.imi.ox.ac.uk/data/demig-data/demig-policy-1/download-the-data/demig-policy-data-downloads>
- DeWaard, J., Kim, K., & Raymer, J. (2012). Migration Systems in Europe: Evidence From Harmonized Flow Data. *Demography*, 49(4), 1307–1333.
- Eryurt, M. A. (2010). Internal Migration and Fertility in Turkey: Kaplan-Meier Survival Analysis. Hacettepe University. <http://doi.org/10.1155/2012/329050>
- Fagiolo, G., & Santoni, G. (2015). Revisiting the role of migrant social networks as determinants of international migration flows. *Applied Economics Letters*, 23(August), 1–6. <http://doi.org/10.1080/13504851.2015.1064072>
- Feridun, M. (2007). Immigration, Income and Unemployment: An Application of the Bounds Testing Approach to Cointegration. *The Journal of Developing Areas*, 41(1), 37–49. <http://doi.org/10.2307/40376157>
- Furedi, F. (1997). *Population and Development: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan.
- Hancıoğlu, A., Ergöçmen, B., & Ünal, T. (2004). The Population of Turkey at the Turn of the XXI. Century: Past Trends, Current Situations and Future Prospects. In *Population Challenges, International Migration and Reproductive Health in Turkey and the European Union: Issues and Policy Implications* (pp. 43–50). İstanbul: Turkish Family Health & Planning Foundation.

- Harris JR, Todaro MP. 1970. Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *American Economic Review* 60:126-142.
- İçduygu, A ; Göker, Z; Bertan, L and Elitok, S. (2013). Eu Neighbourhood Migration Report 2013 - Turkey. Erişim: http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Turkey.pdf%5Cnpapers3://publication/uuid/552557EC-4530-4EF3-83CA-E2EC7BF7DC67
- İçduygu Ahmet; Karaçay, A. (2012). Demography and Migration in Transitions: Reflections on the EU-Turkey Relations. In Thomas Straubhaar and Seçil Paçacı (Ed.), *Migration Potentials from and to Turkey* (Hamburg In). Hamburg.
- İçduygu, A., & Sert, D. (2009). Focus Migration Country Profile, Turkey. *Focus Migration* (Vol. 5). http://focusmigration.hwwi.de/typo3_upload/groups/3/focus_Migration_Publikationen/Laenderprofile/CP_05_Turkey_2009.pdf.
- International Labour Organization (ILO). Key Indicators of the Labour Market database. Erişim: <https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/NationalEconomyEnvironment/LabourMarket/Unemployment/Unemployment.html>
- Kim, K., & Cohen, J. E. (2010). Determinants of international migration flows to and from industrialized countries: A panel data approach beyond gravity. *International Migration Review*, 44(4), 899–932.
- Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı, T., & Seçkiner, P. (2010). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü. Ankara. Erişim: http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TurkiyeninDemografikDonusumu_220410.pdf
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47. <http://doi.org/10.2307/2060063>
- Lewis, W. A. (1954). "Economic development with unlimited supplies of labour." *The Manchester School*, 22(2), 139–191.
- Martin PL. 1993. Trade and Migration: NAFTA and Agriculture. Washington D.C.: Institute for International Economics. 457-76 pp.
- Martin PL, Taylor JE. 1996. The anatomy of a migration hump. In *Development strategy, employment, and migration: Insights from models*, ed. JEE Taylor, pp. 43-62. Paris: OECD, Development Centre
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of International A Review Migration: and Appraisal. *Population English Edition*, 19(3), 431–466. <http://doi.org/10.2307/2938462>
- Mayda, A. M. (2010). International migration: A panel data analysis of the determinants of bilateral flows. *Journal of Population Economics*, 23(4), 1249–1274.
- Moral-Pajares, E., & Jiménez-Jiménez, F. (2014). Migration within the EU-15: Pull Factors and Choice of Destination. *Revista de Economía Mundial*, 37, 181–200.
- Mihçı, H. (1996). Kalkınma : Bir Terim Neyi Anlatır ? *Ekonomik Yaklaşım*, 7(23), 65–86.
- Piore, M. (1979). *Birds of passage: Migrant labour in industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ramos, R. (2016). Gravity models: A tool for migration analysis. *IZA World of Labor*, (March), 1–10. <http://doi.org/10.15185/izawol.239>
- Ranis, G., & Fei, J. C. H. (1961). A Theory of Economic Development. *The American Economic Review*, 51(4), 533–565.
- Ravenstein, E. G. (1885) "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 42 - 43.
- Rittersberger-Tılıç, H., Özen, Y. & Çelik, K. Geriye Göçün Dinamikleri: Almanya'dan Ev'e Dönüş. "Küreselleşme Çağında Göç", (2012), p.287 – 307.

- Ruysen, I., Everaert, G., & Rayp, G. (2012). Determinants and dynamics of migration to OECD countries in a three-dimensional panel framework. *Empirical Economics*, 46(1), 175–197.
- Ruysen, I., & Rayp, G. (2014). Determinants of Intraregional Migration in Sub-Saharan Africa 1980-2000. *The Journal of Development Studies*, 50(3), 426–443.
- Skeldon, R. (1997). *Migration and Development: A Global Perspective*. Harlow: Longman.
- Stark, O., & Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migration. *American Economic Review*, 75(2), 173–178.
- Todaro, M. P. (1969). A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *The American Economic Review*, 59(1), 138–148.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2006). *Economic Development (Ninth Edit)*. California: Pearson Addison Wesley.
- Toros, A. (2015). *Demographic Transition in Turkey: Landing on to Civilization (Vol. 2015)*. Retrieved from http://www.hips.hacettepe.edu.tr/sunum/sunum_toros.pdf
- Turkish Statistical Institute. (1995). *The Population of Turkey, 1923-1994: Demographic Structure and Development*. Ankara.
- UN DESA. (2013). *International Migration Report 2013*. United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division. <http://doi.org/ST/ESA/SER.A/346>
- UN DESA. (2015). *World Population Prospects: The 2015 Revision, custom data acquired via website*.
- UNDP. Erişim: <http://hdr.undp.org/en/composite/trends> and <http://hdr.undp.org/en/content/education-index>.
- World Bank. (2010). *Bilateral Migration Database 1960-2000 and Migration Matrix 2010*. Erişim: <http://data.worldbank.org/data-catalog/global-bilateral-migration-database>
<http://go.worldbank.org/JITC7NYTT0>
- Yuan, Y. C. (2000). Multiple Imputation for Missing Data Concepts and New Development, Paper 267-25. SAS SUGI proceedings: SUGI 25. Erişim: <http://www2.sas.com/proceedings/sugi25/25/st/25p267.pdf>
- Zelinsky, W. (1971). The Hypothesis of The Mobility Transition. *Society*, 61(2), 219–249. <http://doi.org/10.2307/213996>

EK: DEĞİŞKENLERE AİT GRAFİKLER⁸

⁸Grafikler, Hedef Ülke Ortalama Göçmen Stoku ve Ülkenin Toplam Bağımlılık Oranı, Toplam Doğurganlık Oranı, İşsizlik Oranı, kişi başına düşen GSMH ve İnsani Gelişme Endeksi arasındaki ilişkiyi ve ülkelerdeki toplam doğurganlık oranı, işsizlik oranı, kişi başına düşen milli gelir, insani gelişme endeksinin 1960-2010 yılları arasındaki dağılımını göstermektedir.

